

Chceme-li vědecky řídit společenské procesy a předvídat důsledky významnějších sociálních zásahů do života společenských skupin nebo celé společnosti, musíme se snažit o získání a vědecký výklad (interpretaci) maximálně pravdivých a přesných informací o faktickém stavu věcí. Hlavním a rozhodujícím prostředkem poznání sociálních jevů je společenskovědní výzkum, opřený o marxisticky pojatou metodologii, již rozumíme zkoumání nejobecnější filosoficko-gnoseologické problematiky příslušné společenské vědy.

Stejně jako v celé vědní oblasti, ani ve společenských vědách nemůžeme poznat *podstatu* jakéhokoli proměnného jevu bez dobré znalosti toho, jak jev vznikl, jak se vyvinul, jaký řetěz příčin, podmínek i okolností určoval jeho dnešní existenci i navodil směr jeho příštího postupu a vývoje. Přitom za podstatné (základní) považujeme takové vlastnosti a vztahy (valence), bez nichž bychom nemohli integrovaný proces vysvětlit [26 : 12,49], tj. všechny možné, mající různý význam [6 : 167].

Ze všech společenských věd je to především psychologie a její speciální teorie sociální psychologie, která spolu se sociologií a jejími speciálními disciplínami získala již dostatek zkušeností především v metodologickém teoretickém bádání a v metodickém řešení praktické problematiky sociálních výzkumů. Z těchto zkušeností můžeme čerpat poučení o metodologických otázkách sociálního výzkumu vůbec, tedy také sociálního výzkumu mládeže. Rychlý rozmach sociologických výzkumů v ČSSR po roce 1965 již vyžaduje, aby nejen profesionální, ale zvláště též dobrovolní pracovníci jednak pochopili smysl a společenský význam *marxistické sociologie*, jednak se vyvarovali nebezpečí, že pro nevědecké, sporné představy o sociálním výzkumu či v důsledku vážné metodologické teorie bude jejich často namáhavá a ekonomicky náročná práce na-

konec zamítnuta a přivedena vniveč. Bylo by ústupem ze základních marxistických pozic v sociologickém výzkumu, kdybychom si nebyli dobře vědomi, že i metodologický přístup v sociologickém bádání má svůj marxisticko-filosofický aspekt. Objevily se totiž názory, že např. v oblasti sociologie mládeže žádné marxistické pojetí neexistuje, že skutečný výzkum má jen jednu — objektivní — poznávací stránku, která je společná a jednotná pro vědu marxistickou i nemarxistickou.

Položme si proto nejprve otázku: co je vlastně sociologický výzkum?

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že sociologický výzkum je takový systematický a programový přístup ke zkoumání současných společenských jevů (současné společenské reality), který v rámci přijaté (specifické) sociologické teorie užívá ji adekvátních sociologických metod zkoumání a interpretace (vysvětlení). Tento *postulát jednoty teorie a metody* je pro výstavbu marxistické sociologie zásadní; klade závažné konkrétní požadavky jak na výstavbu sociologické teorie, tak i na výstavbu marxistické sociologické metodologie. Teorie jako otevřený systém poznatků určuje tedy nejen vzájemné vztahy a meze jednotlivých metodologických postupů, ale stává se zároveň zdrojem alternativních pracovních hypotéz, organizujících jednotlivé fáze konkrétního výzkumného procesu a umožňujících adekvátní začlenění dílčích výsledků (empirie) do celku teorie, což je důležité nejen z hlediska vývoje teorie, ale i z hlediska praxe.

Vědecky orientovaný sociologický výzkum, který nás má přiblížit k objevení hledané podstaty, k nalezení kvalitativních stránek sociálního jevu, musí být vždycky založen na přesném metodologickém postupu, především na vědeckém, objektivním teoretickém podkladu, který je nutný pro obecnější využití teorie v praxi. Fakt, že sociologický výzkum je zaměřen na poznávání současné společnosti, představuje

určité omezení při poznávání celku společenské reality, k jehož komplexnímu poznání přispívají vedle sociologie takové vědy, jako je historiografie a její disciplíny, dále vědecký komunismus, politická ekonomie a úsekové ekonomiky, statistika, demografie a jiné, a jež shrnuje a zobecňuje věda o nejobecnějších zákonitostech vývoje – filosofie dialektického a historického materialismu. V tomto smyslu má ovšem společenský výzkum význam doplňkový a pomocný. To však nikterak neznamená ignorování historické metody v sociologickém výzkumu, ani popření jejího významu jako důležité spojnice mezi teorií a praxí a jako faktoru upřesňujícího a doplňujícího poznatky ostatních společenskovědních disciplín. Že ovšem sociologický výzkum poskytuje také poznatky zcela nové, které přispívají k rozvoji sociologie samé jako společenskovědní teorie, to vyplývá z pojetí sociologie jako vědy. Teoretickou, metodologickou, světónázorovou a ideologickou bází pro sociologii je marxismus-leninismus jako celek.

1. Metoda vysvětlení v sociologii

Bylo již uvedeno, že marxistická sociologie vychází z principiální jednoty metody a teorie. Hodnota každé *obecné teorie* je především v tom, že je nejen souhrnem již získaných poznatků, ale je i *metodou*, principem přístupu k výzkumu nových jevů. Z druhé strany je metoda takový způsob poznání, který nejen dává předpoklady pro vytvoření teorie, ale je i sám teoreticky zkoumán (survey of survey). Jinak řečeno, *explorativní metoda* (metoda výzkumu) v přesném smyslu slova se liší od některých intuitivně používaných způsobů poznání tím, že její podstata, struktura i funkcionální možnosti jsou předem vyjasněny v určité gnoseologické teorii.

Dialektický charakter explorativní metody vyvozujeme z těchto *Leninových postulátů* dialektické logiky [16 : 92]:

1. Poznat opravdu předmět znamená zkoumat jej ze všech stran, zkoumat všechny vztahy a „zprostředkování“.

2. Chápat předmět v jeho vývoji, „samopohybu“ ... změně ...

3. Veškerá lidská praxe má vejít v plné „určení“ předmětu a má být kritériem pravdy a praktickým určovatelem spojení předmětu s tím, co člověk potřebuje.

4. Neexistuje „abstraktní pravda, jen pravda konkrétní“.

Tyto postuláty se uplatňují ve všech vědách přírodních i společenských. Všude mají své specifické problémy a aspekty. Podívejme se, jak to vypadá v sociologii.

První postulát se projevuje v sociologii a sociologickým výzkumu *snahou po komplexnosti*. Zatímco každá společenská věda chápe společenské jevy a procesy ze svého hlediska (ekonomického, politického, právního, kulturního či ideologického), sociologie je chápe jako celek, jako komplex, jako konkrétní totalitu. Marx říká: „Konkrétní je konkrétní proto, že je to shrnutí mnoha určení, tedy jednotu rozmanitého. V myšlení se to projeví jako proces shrnování, jako výsledek, a ne výchozí bod, ačkoli to je skutečný výchozí bod, a proto i výchozí bod nazírání a představy [18:171].

Komplexnost zkoumání je spíše postulátem pro celý sociologický výzkum než pro každý jednotlivý výzkum. Musí se projevit spíše v organizaci výzkumu v ČSSR než tím, že každý sebemenší výzkum se bude snažit postulát splnit do posledního písmene. To totiž vede k jednostrannému zdůrazňování např. monografické metody, která však sama o sobě není ještě celým sociologickým výzkumem.

Druhý postulát je v sociologii zastoupen metodou *historicko-srovnávací*. Kromě toho sociologie udržuje mnohostranné styky s historickou vědou vůbec. Pohled ze statistického hlediska je vždycky jednostranný a mnoho problémů lze rozřešit teprve po prozkoumání vývoje, případně i situace při vzniku jevu. Nepochopíme např. současnou funkci města jako sociálně ekologického útvaru, neprozkoumáme-li jeho vývoj. Podobně je tomu s funkcí rodiny atd. Ovšem na druhé straně nemůžeme jednostranně zdůrazňovat historickogene-tické hledisko, protože bez poznání současného stavu, tj. průřezu dnešní společnosti, nemůžeme poznávat ani minulost.

Vztah mezi sociologickou teorií a praxí je velmi těsný. Těsnější než v mnoha jiných vědách. I když měl V. I. Lenin na mysli „veškerou lidskou praxi“, nejen praxi „současnou“ a „bezprostřední“, přece jen společenští badatelé, a zvláště sociologové, jsou sami součástí toho, co zkoumají. Každý sociolog žije ve společnosti a nějak se účastní jejího života. Výsledky sociologického zkoumání se týkají života

společnosti, který nás obklopuje. Praktický život dává podněty sociologickému výzkumu a měl by od něho dostávat také poznatky. Jež by vedly k zdokonalování společenského života. Praxe je kritériem pravdy. Sociologie stojí před úkolem najít způsob jak vyloučit dlouhou dobu ověření výzkumných závěrů praxí.

Sociologie se rozvíjí tak, jak se vyvíjí společnost, jak vznikají nové společenské jevy a procesy velké i malé rozsahu. Snaží se o stále plnější poznání skutečnosti, o proniknutí do spletitého přediva společenských vztahů, souvislostí a o poznávání a odhalování zákonů různých úseků společenského života.

Dialektická metoda, která při zkoumání procesu opakování určitých jevů vyžaduje objasnění jejich podstaty a příčin jejich vzniku i kauzálních souvislostí s jinými jevy. Je *obecnou metodou*, platnou pro všechny společenské vědy. V marxistické sociologii se uplatňuje prostřednictvím celého komplexu specifických pracovních metod (nazývaných někdy též pro významové odlišení *procedury*), jimiž je možno postihnout kvantitativní i kvalitativní stránky sociálních pochodů. Obecný problém, který marxistická sociologie vedle věcné problematiky – dané předmětem zkoumání – musí nyní řešit, je právě problém metod a technik vědeckého výzkumu, neboť věda může vést praxi dopředu jen tehdy, má-li správnou pracovní metodu, adekvátní zkoumanému jevu. To je v současné době jeden z hlavních problémů celé marxistické sociologie.

Jednota teorie a metody vystoupí v sociologii zvláště výrazně, je-li naším cílem výzkumem poznat a odhalit *podstatu sociálního jevu*; tento cíl je prakticky totožný s cílem vysvětlení (interpretace) zkoumaného jevu. Uvedli jsme již, že podstata jevu je strukturně organizovaným souhrnem takových vlastností a vztahů, jejichž eliminace by znamenala likvidaci daného jevu jako takového; přitom vztahem rozumíme takovou vzájemnou souvislost mezi prvky, jimiž je jev strukturován, při které změna jedné z prvků způsobuje odpovídající změny druhých při zachování vlastnosti celistvosti jevu [26 : 12,49].

Interpretovat (objasnit) sociální jev tedy znamená odhalit celý souhrn jeho podstatných vlastností a vztahů. Struktura vysvětlení má přitom dvě komponenty: buď

obsahuje teze (nebo souhrn tezí), jež toliko popisují zkoumaný jev (*sociografické metody*), nebo do struktury vysvětlení jsou pojaty teze (nebo souhrn tezí) vysvětlujícího charakteru (*socioanalytické metody*). Sociologické vysvětlení může tedy být specifické jen v tom případě, je-li specifická alespoň jedna z uvedených komponent, přičemž je dobře možné, aby se sociologie zabývala jak jednotlivými sociálními fakty, tak i fakty „zobecněnými“ (tj. určitými typy faktorů) či vysvětlením sociologických zákonitostí. Pochopit charakter a stupně vysvětlení není však v sociologii možné bez teoretické koncepce společenského života, bez přijaté struktury sociologické teorie společnosti. Provedeme-li rozbor jednotlivých směrů nebo škol nemarxistické sociologie, poznáme, že preferují jednostranně ty explorativní metody a techniky, které podle názoru jejich představitelů umožňují nejlépe postihnout podstatu společenského života, jeho vlastností a realizovaných sociálních vztahů. Typické příklady tvoří preferování pouze statistických metod (*škola pluralistického behaviorismu* – P. F. Lazarsfeld), či monografické metody a osobního pozorování (*škola subjektivně analytická* – P. Sorokin), syntetické deduktivní interpretace, tj. odvozování cílů a motivů lidských činností z nedokázaného směřování sociálního systému k stabilitě (*funkcionalistická škola* – T. Parsons), nebo konečně historicko-srovnávací metody (*institucionalistická škola* – C. W. Mills, R. Dahrendorf, S. Lipset).

Srovnáme-li marxistickou sociologii s uvedenými směry soudobé sociologie, zjistíme především, že marxismus na rozdíl od jednostranných metodologických požadavků umožňuje ve správných proporcích spojovat různá hlediska a používat všestranně různých metod a technik. Na základě své převratné teoreticko-metodologické koncepce světa a společnosti umožňuje marxismus přistupovat ke zkoumání společenských vztahů a procesů, lidských skupin a jejich jednání jak historicky a geneticky, tak i strukturně a funkcionálně. Za základní kritérium či vlastnost poznatelnosti daného sociálního jevu či dané skutečnosti považuje marxismus *kvalitativní rozrůzněnost*, tj. heterogenost znaků zkoumaných objektů, která je vedle hmotné, extenzivní (kvantitativní) složky neoddělitelným svědectvím každé skuteč-

nosti. Jednostranný, subjektivně idealistický přístup ke zkoumání sociálních jevů svádí často představitele nemarxistické sociologie k tomu, že pomíjejí právě kvalitativní určenost předmětu zkoumání a zabývají se jím pouze pod zorným úhlem jeho kvantitativního podchycení. Pro marxistickou sociologii je dialektika kvality a kvantitativní *výchozím bodem* při tvorbě metod a technik sociologického poznání. Přesnost výsledků ovšem často závisí také na tom, zda užíváme adekvátních a relevantních *kvantitativních metod*, které umožňují poznat stupeň významnosti a intenzitu sociálních jevů. Jedině kvantitativní určenost jevů způsobuje, že jsou navzájem srovnatelné, zatímco kvalitativně určené obsahy jevů se navzájem vylučují.

2. Globalizující a diferencující přístup v sociologických výzkumech mládeže

Mládež je dnes nesporně jednou z nejvýznamnějších strukturních složek společnosti. Metodický postup jejího sociologického zkoumání závisí na tom, jaký přístup zvolíme k vymezení kategorie „mládež“, především pokud jde o její pojetí jako tvůrčího subjektu. Jde v podstatě buď o globalizující přístup k mládeži v dané společnosti, nebo o diferencující přístup k mládeži v dané organizaci či instituci (škole, podniku apod.) [7 : 77].

Globalizující přístup zkoumání mládeže můžeme volit jediné tenkrát, jestliže vycházíme z obecných znaků kategorie „mládež“, které buď vyjadřují tendence této kategorie celé, nebo jejích částí, ale vždy tak, že vztah jedinců kategorii utvářejících i celé kategorie samé je vůči těmto obecným znakům homogenní. V tomto smyslu pak v rámci stratifikace celé společnosti mluvíme o mládeži jako o věkově vymezené *sociální skupině* s obecnými zvláštnostmi biologicko-psychologickými, sociálně ekonomickými, kulturními a ideové politickými, které jsou zároveň společné (homogenní) pro všechny věkové a *sociální podskupiny* (sociální vrstvy) mládeže jako kategorie vnitřně diferencované. Fungování této kategorie se pak děje vytvářením vztahů, interakcí prostřednictvím komunikace, spoluprací a dalšími činnostmi (aktivitami), jimiž je modifikováno chování jedince působením na jeho organismus, postoje, ideje, city, nebo na předměty, které

jsou důležitou součástí jeho situace [28 : 302].

Sociologickou problematiku kategorie „mládež“ nelze totiž zkoumat pouze analýzou její sociální struktury, ale je zapotřebí zkoumat i sociální činnosti mládeže. Jejich zjišťování je ovšem vázáno převážně na *psychické procesy*, které jsou i při své kvalitativní rozrůzněnosti přístupny „měření“, a tedy kvantitativnímu vyjádření, neboť vždy v sobě obsahují energetický faktor, který je k „měření“ uschopňuje. Sociologové ubírající se tímto směrem poznávání sociální skutečnosti se proto často charakterizují jako „psychologizující sociologové“ nebo též „matematizující sociologové“, k nimž se i sám hlásím, aniž bych jednostranně a tudíž nemarxisticky chtěl preferovat toliko metodu statistickou. Pravda je, že v tomto směru poznávání sociální reality jsme ovšem v samých počátcích vědy o společnosti, nemáme ještě objektivní kritéria ani absolutní měřítko (jednotky), s jejichž pomocí bychom byli schopni vědecky exaktně sociální jevy srovnávat a studovat. To však neznamená, že je jednou nebudeme mít, že agnosticismus je náš program. Naopak, snažíme se dnes dosáhnout i v těchto otázkách určitého pokroku [13 : 516].

Nebráníme se dnes také druhému pojetí, kdy za této situace mnozí sociologové považují *systémový* (strukturní) přístup ke zkoumání sociální skutečnosti za jediný skutečně vědecký, kdy řád kvalit přenášejí na pojem struktury, i když sami tuto jednostrannost a z ní plynoucí neúplnost uznávají za vážnou slabinu. Vycházejí z poznání, že u tzv. „sociálních procesů“, jimiž se nejvlastněji obecná sociologie jako věda zabývá, nejsou výsledky těchto procesů k zespolečenštění individuí přímo přiřaditelné a postrádají tudíž energetický faktor substrátu, jehož jsou výtvořem. Kvalitativní rozrůzněnost těchto sociálních jevů, například jazyka, práva apod., je přitom specifická a neredukovatelná na jedince, jimiž je „limitativně“ podmíněna, a tudíž nekvantifikovatelná.

Proto mají i dialekticky pojatá strukturní analýza (jak ji použil například K. Marx ve svém *Kapitálu*, Praha 1953, s. 30) i funkcionální analýza lidského chování své místo v dnešní marxistické sociologii, nejsou-li ovšem užívány jednostranně, ale spojovány ve správných souvislostech. Jde

totiž o jednotlivé stránky pravdivosti, které teprve spojeny (integrovány) vyznačují její povahu a vedou blíže k pravdě samé.

Diferencující přístup ke zkoumání kategorie „mládež“ volíme tenkrát, jestliže studujeme tuto kategorii v organizacích, v nichž požadavek homogenity vztahů ke zkoumanému sociálnímu jevu chybí, tj. je-li kvalitativní rozrůzněnost skutečnosti dána heterogeností vztahů v dané organizaci. Například provádíme-li sociologickou analýzu mládeže ve výrobní podniku, vycházíme ze skutečnosti, že podnik není sociální skupinou, neboť je tvořen lidmi stýkajícími se nejen v pracovních (primárních) skupinách, ale i lidmi stejného povolání, pracujícími v různých pracovních skupinách (skupiny sekundární), které nejen že nejsou spolu v přímém kontaktu, ale mají své specifické zájmy. V důsledku stále narůstající dělby práce vykonávají jednotlivci nebo i skupiny pracovníků jen dílčí úkony a ztrácejí vědomí konečného cíle výroby. Proto se orientují nikoli na základní cíl výrobního podniku, ale na cíle dílčí, druhotné, na cíle vlastní nebo skupinové. Proto je v sociologickém pojetí výrobní podnik považován za sociální systém (nikoli za sociální skupinu), za „autonomní soustavu jednotlivců a skupin, realizujících za pomoci určitých prostředků jisté společenské cíle na základě více či méně trvalého souladu vzájemných vztahů a zásad postupu“ [21 : 30]. Takovýmto celkovým sociálním systémem, v nichž nakonec jde vždy o racionální koordinaci činnosti určitého počtu lidí k dosažení určitého společenského účelu nebo cíle na základě dělby práce a funkcí a na základě hierarchie autority a odpovědnosti, připisujeme nyní často společný název „organizace“ [27 : 15]. Převážně jde o organizace formální (výrobní podnik, školy, nemocnice, odbory, církve, apod.), které jsou pro fungování společnosti nejdůležitější a které také považujeme za primární; na nich teprve vznikají neformální organizace (tj. takové způsoby koordinace činností, které nejsou vedením organizace stanoveny), které jsou povahy sekundární, i když velice důležité.

Sledujeme-li nyní v takto pojatých organizacích sociální aspekty mladých lidí, není zpravidla již možné pojednávat o mládeži jako o globální kategorii, ale diferencovaně sledovat, jak je jedinec či kolektiv jedinců v jednotlivých skupinách integro-

ván a jaké vztahy navzájem a k celé organizaci jednotlivé skupiny mají. Máme-li pak individuálnímu chování mladého člověka skutečně porozumět, musíme nejprve studovat celou organizaci jako komplexní společenský systém v totalitě a v jeho rámci pak analyzovat determinanty lidského chování při reagování na vnitřní a vnější podněty, neboť „sily působící na jednotlivce těsně souvisí s tím, co se děje ve skupině nebo v celé organizaci, v níž pracuje“ [27 : 10].

Vztahování chování jednotlivce k fungování organizace je ovšem dalším znakem diferencovaného přístupu ke zkoumání sociálních jevů, jež není možné nejen v kvantitativním vyjádření, ale ani kvalitativně poznat jinak než skrze vztah mezi zkoumaným jedincem, kolektivem, pracovní skupinou a jejich organizací, sociální vrstvou nebo standardizovanou sociální skupinou. Tento požadavek vědeckého zkoumání však v sociologii mládeže často opomíjíme a spokojujeme se s pouhým sociografickým popisem sociálních jevů, což pro první dobu našich sociologických výzkumů z posledních 10 let mohlo být přijatelné, dnes však je již právem považováno za nedostačující [14 : 385].

3. Subjektové objektové hledisko v sociologických výzkumech mládeže

Vztah subjektu a objektu, subjektivního a objektivního se v sociologických výzkumech objevuje v různém smyslu a významu. Z metodologického hlediska si musíme být vždy vědomi, že sociologické zkoumání začíná teprve tam, kde zjištění sociálních, převážně subjektivních stránek jevu je doprovázeno objektivním zkoumáním vzniku, příčin, souvislostí a důsledků společenských vztahů, zvláště sociálních interakcí, vztahů k lidem a jejich výtvorům. Bylo totiž již zjištěno, že subjektivní obsah vědomí (postoje, názory a smýšlení vůbec) se vždy nějak objektivně projevuje, objektivuje se a může proto být objektivně zachycen a tím do určité míry poznán.

Marxistická sociologie považuje za nezbytné zkoumat společenský jev z obou stránek:

- a) z hlediska jeho vlastního zákonitého rozvoje jako *přírodně historického pohybu*, tj. zkoumat jej z objektivní stránky jako „přírodně historický proces ří-

zený zákony, které nejen nezávisí na vůli, vědomí a úmyslech lidí, nýbrž naopak samy jejich vůli, vědomí a úmysly určují“ [19 : 29].

- b) z hlediska způsobu, metody, kterou společenské subjekty vývoj jevu uvědoměle uskutečňují, tj. zkoumat jej ze subjektivní stránky jako *uvědomělou činnost lidí* žijících v určitých podmínkách a tyto podmínky přetvářejících, jako uvědoměle působení subjektů (lidí nadaných vědomím a vůlí) na reálné existenční podmínky, na objekt [23 : 163].

V důsledku zvláštního charakteru své činnosti produkuje jednotlivec (subjekt) vztahy, instituce a věci, z nichž se rozvíjí uspořádaný a ucelený systém (objekt), který často sám vystupuje vůči člověku jako něco samostatného, nadaného vlastním životem a pohybem (tedy zase jako samostatný subjekt). „Tato fixace sociální činnosti, tato konsolidace našeho vlastního produktu ve věcnou moc nad námi, která se vymyká naší kontrole, maří naše očekávání, zvrací naše výpočty, je jedním z hlavních momentů v dosavadním dějinném vývoji“ [20 : 47].

Z tohoto aspektu se musí vždy znovu ve společenském dění rozlišovat, co je subjektem a co objektem, vážit a hodnotit vzájemný poměr subjektu a objektu, možnosti a síly subjektu ke změně objektu. Marxismus tak umožňuje provádět zkoumání společenských vztahů a procesů *v jednotné objektivně subjektivní*, tj. strukturně danosti *podobě*. Pro výzkum subjektivního společenského vědomí, tj. lidských názorů, postojů, emocí, atd., vyhrazuje takové techniky jako rozhovory, ankety a dotazníky, kdežto pro výzkum objektivních předpokladů lidské činnosti (výzkum schopností) i této činnosti samé používá kvantitativních i kvalitativních technik přímého pozorování, projektivních technik (testů) a historicko-srovnávací metody. Jedině správným spojením metod a technik obojího druhu se dá nejlépe postihnout jednání a chování lidí a lidských skupin (např. mládeže) v jeho zákonitém časovém průběhu.

Avšak vztah subjektu a objektu vystoupí při sociologických analýzách mládeže jako sociálního faktoru velmi zřetelně, jakmile sledujeme činnostní orientaci mládeže v dané společnosti. Při určitém úzce vy-

mezeném pohledu můžeme sledovat mládež jako objekt určitého společenského procesu (například výchovy), při jiném přístupu k mládeži vidíme v ní společenský subjekt aspirující různými formami na aktivní uplatnění ve společenském životě. Přitom se obě hlediska vzájemně prostupují a doplňují a nelze je s konečnou platností navzájem oddělit. Je naopak třeba subjektivě objektově hledisko rozpracovávat *ve vzájemně dialektickém vztahu*, aniž se pokoušíme převést jeden určitý vztah na druhý. Někdy se přece autoři o to pokoušejí, snaží-li se například začlenit zkoumání mládeže v postavení společenského objektu do jedné sociologické disciplíny (například do sociologie výchovy), zatímco mládež v pozici společenského subjektu činí obsahem zkoumání disciplíny jiné (například sociologie mládeže), přičemž k překlenutí dialektické jednoty subjektivě objektového vztahu mládeže se pokoušejí zavést novou vědní „dvoudomou disciplínu“, pro jednoduchost nazvanou „*juventologie*“ [15 : 53].

I když jde v této věci toliko o stanovisko osobní, protože sociologie nemá zatím ustálený a jednotně přijímaný poznatkový či kategoriální systém, s nímž by se stanoviska autorů buď shodovala, nebo jim odporovala či je doplňovala a upřesňovala, přece jen pokus či návrh zahrnovat sociologii výchovy do skupiny „věd o mládeži“ nemůže být podle mého názoru považován za správný (ani nemůže být z hlediska třídění věd schválen a přijat), protože předmětem sociologie výchovy není kategorie „*mládež*“, ale kategorie z hlediska existujících relevantních znaků mnohem širší a obecnější, tj. kategorie „*výchova*“, která jako komplexní sociální jev včetně vzdělání je danosti zcela obecnou, zahrnující nejen mládež, ale v podstatě celou populaci, především též děti a dospělé.

Výchova člověka je ovšem významný společenský jev, jemuž v každé sociální formaci byla věnována mimořádná pozornost a přiznáno jedno z nejpřednějších míst společenskovědního zájmu. Byla vždy též předmětem zájmu sociologie. Bylo tomu tak již ve druhé polovině minulého století, brzy po vzniku sociologie jako nové vědní disciplíny, a zvláště pak v prvních desetiletích 20. století, kdy v evropských zemích vznikají na podkladě idealistické filosofie různé pojeté, přitom však samostatné sociologicko-pedagogické systémy.

Vzniká nová speciální sociologická disciplína, která je v německé literatuře označována jako *pedagogická sociologie* [4 : 405]. Jestliže však výchovu považujeme za nejširší a nejvýznamnější pedagogickou kategorii a aplikujeme na ni sociologickou metodu zkoumání společenské reality, je zcela logické nazývat takto vzniklou disciplínu *sociologií výchovy*, jak to první učinil polský sociolog Florian Znaniecki [31].

O tom, že striktní rozlišování pedagogické sociologie a sociologie výchovy jako samostatných vědních oborů není oprávněné a že vývojový vztah těchto vědních disciplín můžeme chápat jako dvě vývojové fáze jediného vědního oboru, přesvědčivě podal důkaz Karel Galla [5 : 109].

Zkušenost, kterou jsme od té doby prošli, ukazuje, že sociologický přístup k otázkám výchovy vůbec a mládeže zvláště na jedné straně oplodňuje dosavadní názory na výchovu novými pohledy a obohacuje pedagogickou teorii o nová hlediska, na druhé straně tím, že klade nové otázky, připravuje půdu pro další rozvoj pedagogické vědy, neboť pedagogická sociologie svými výzkumy a teoriemi buď nutí k novému zamyšlení nad staršími názory, nebo sama přináší či podněcuje pojetí zcela nová. Pedagogickou sociologií můžeme tudíž definovat jako sociologii výchovy a budovat ji v Československu jako speciální, společensky zaangažovanou sociologickou disciplínu, která studuje výchovné procesy i ostatní výchovné skutečnosti jako součást komplexně pojaté sociální reality [10 : 45].

Považujeme za přednost pedagogické sociologie, že uvažuje o výchově člověka *komplexně* a důsledně chápe *výchovu jako společenský jev*, který probíhá ve společnosti, slouží společnosti, a je tedy také společností určován. Z tohoto axiomu pak vyplývá, že stanovení cílů i obsahu výchovy je možné pouze se zřetelem k širší společenské skutečnosti a nemůže být vnitřní, autonomní záležitostí pedagogiky samé. Sociologický přístup k otázkám výchovy mládeže je tedy mnohem přesnější, ucelenější, než je tomu dosud v pedagogické vědě. Avšak přece jen musíme v zájmu vědecky založeného rozboru přiznat, že právě pro sociologický přístup ke zkoumání a řešení problému mládeže a její výchovy nebyly u nás až do nedávné doby vytvořeny podmínky. Vždyť teprve síla XIII. sjezdu naší Komunistické strany po-

sunula přijetím zásad o rozvíjení vědeckotechnické revoluce zcela konkrétně kupředu představy o dynamice našeho socialistického společenského vývoje a XII. sjezd strany předtím vytvořil předpoklady k tomu, aby byla postupně činěna opatření, jež by umožňovala, aby každé význačné rozhodnutí vedoucích pracovníků hospodářského a kulturního života bylo vědecky zvažováno a vyplývalo z poznání objektivních zákonů a reálných potřeb vývoje naší společnosti. Od té doby se již vytvořila řada vědeckých kolektivů, pracovišť a institucí, které utvářejí prostředí pro vědecké sledování širokého spektra změn všech strukturních složek naší společnosti, tedy i mládeže jako subjektu výchovy, nikoli jako objektu manipulace.

Provedeme-li ze sociologického hlediska hierarchizaci základních sociologických pojmů v pořadí účinnosti od nejvýznamnějšího počínaje, tj.:

1. *sociálizace* (proces osvojování hodnot, zvyků, norem, idejí, znalostí a vědomostí, stručně řečeno kultury dané společnosti, probíhající na příslušném stupni akulturace, jež zákonitě odpovídá dosažené sociální pozici, statusu a společenské roli jedince a postupně se na dosažené sociální pozici ustaluje),
2. *sociální adaptace* (v podstatě po celý život jedince probíhající vzájemně oboustranný proces diferencovaného přizpůsobování se měnícímu společenskému a hmotnému prostředí života dané skupiny, jež se vždy znovu objevuje a oboustranně rozvíjí v novém sociálním prostředí),
3. *sociální zrání* (proces vývojových změn v chování a postojích jedince vůči sociálním jevům ve skupině či v celé společnosti v období sociálního růstu jedince),

pak je zřejmé, že jediné komplexně rozvinutým socializačním procesem, tj. působením celé společnosti, je vytvářena společenská osobnost mladého člověka [11 : 35].

4. Pojmosloví v sociologickém výzkumu

V sociologii, podobně jako v jiných společenských vědách, jsme ještě nedosáhli přesnosti exaktních (např. přírodních) věd nejenom v metodách a technikách výzkumu, ale ani v pojmoslovném vystižení sociálních jevů, jimiž se sociologie komplex-

ně zabývá. ani ve vymezení jejich determinant či jiných základních pojmů. Tento nedostatek je způsoben jednak přílišnou složitostí a značnou proměnlivostí sociálních jevů samých, jednak ještě nedostačným pojmovým vědeckým aparátem a nevyzrálostí sociologie jako vědy, jejíž věk počítaný od dob Comtových (1839) řadíme dosud mezi málo vyspělé mládí. Proto i ta část pojmoslovi, o níž nyní pojednáváme se zřetelem k výzkumným postupům, není ustálená ani jednotná, ani obecně přijatá či přijatelná. Je spíše pouze souhrnem určitým způsobem utříděných názorů, které jsou v příslušných literárních pramenech [1-2], [29] užívány zcela nejednotně a roztrštěně. V dnešním stadiu našeho sociologického poznání nevidíme v tom, že některé pojmy jsou definovány různým způsobem, nic nenormálního. Vždy je však třeba pochopit vědecký záměr, na němž je pojem založen, a pokusit se o typologii takového záměru, máme-li novým pojmem rozumět.

Pokud jde o *problém exaktnosti ve společenských vědách*, a zvláště v sociologii, domnívám se, že metodické principy, jejichž uplatnění vytváří z kterékoli vědy exaktní vědu, jsou pro sociologii a pro vědy přírodní totožné. Potíže jsou však zatím v malých možnostech tyto principy v sociologickém bádání realizovat.

Terminologicky slovo „exaktní“ znamená *vědecky přesný, založený na matematických výpočtech nebo metodách*; je tomu tak proto, že matematické věty jsou absolutně jisté a nesporné. Například v exaktní fyzikální vědě jsou v nově objevených a matematicky formulovaných faktech dříve známé (staré) fakty vždy obsaženy jako limitní případ; tím dodává matematika exaktním přírodním vědám určitou míru jistoty, které by bez matematiky nemohly dosáhnout (A. Einstein). Proto také K. Marx při svých ekonomických studiích dospěl k poznání, že věda jen tenkrát dochází do své dokonalosti, když se jí daří užívat matematiky (P. Lafargue: *Vzpomínky na Marxe*. Moskva 1959, s. 6).

Naproti tomu věty všech jiných věd, především věd společenských, jsou až po jistý stupeň sporné a vždy v nebezpečí, že je nově objevené fakty zvrátí. Společenská skutečnost je totiž vždycky dynamická, což má za následek, že se mění

i její sociální struktura, v jejichž proměnách se odráží některé základní společenské pohyby, které koneckonců ovlivňují i dynamiku činností, takže nově objevené fakty často zvrátí fakty dříve poznané. Protože pravdivostí jakékoli teorie není její logická konzistence (návaznost, soudržnost), ale shoda se skutečností, která se prověřuje praxí, je v dynamice společenských změn a činností častý zdroj hrubých chyb či klamných závěrů, jež dezorientují poznání i praxi. Každá pravdivá teorie, která se utváří srovnáváním vymyšleného s pozorovaným, je ovšem logicky konzistentní. Avšak v okolnosti, že logika sociálních jevů není vždy totožná s logikou matematických postupů, že tedy matematicky popisované jevy se mohou ve skutečnosti kvalitativně odlišovat, tkví hlavní obtíž realizace uvedené Marxovy myšlenky.

V exaktních vědách platí požadavek, aby všechny myslitelné důsledky určitého postulátu vědy byly srovnatelné se skutečností co do kvality i kvantity, aby teorie co nejlépe odrážela pozorované skutečnosti. Proto exaktní věda předpokládá zpracování všech faktů, které se vztahují k dané oblasti. To je však ve společenských vědách i v sociologii dosud často nesplnitelný požadavek. Nejen proto, že mnohé kvalitativní stránky sociálních jevů nedovedeme zatím kvantifikovat, ale neumíme je ani operacionalizovat pro jejich velkou složitost a vzájemnou podmíněnost

Problém exaktnosti ve společenských vědách je zatím uspokojivě řešen toliko u procesů psychických, jež jsou vázány přímo na svůj hmotný substrát a u nichž můžeme sledovat *faktor energetický*, který připouští, aby byl vhodně volenými prostředky kvantifikován [12 : 490]. Jsou to například problémy sociálního a mentálního zrání člověka, které jsou schopny operacionalizace i exaktní kvantifikace; jím odpovídající duševně energetické vnější stavy lze popsat tzv. *stavovými (statusovými) rovnicemi*, jimiž je homomorfně modelována stimulovaná situace [13 : 523].

Sledujeme-li základní pojmy, jimiž vyznačujeme komplexní (úhrnný) charakter i předpoklad objektivní existence a poměrné časové trvalosti toho sociálního jevu, který je jako výsek konkrétní totality předmětem výzkumu, patří mezi ně pojmy *kontinuum*, *objekt*, *universum*, *latentní*

struktura, genotyp. Vymezit přesně obsahovou, gnoseologickou i formální stránku těchto pojmů by bylo dosti složité. Stačí proto pro srozumitelnost uvést příklady (kurzivou vyznačené pojmy budeme v naší terminologii užívat převážně):

Kontinuum rozumíme postoje, schopnosti, názory, typy chování a jednání, vědomosti, city, mezilidské vztahy, ale i na lidské vůli nezávislé vnímací schopnosti, sociální jevy, jako sociální status, pravomoc a odpovědnost, poměr ke státu či k instituci nebo určité organizaci, třídní vědomí, morálka, náboženství, sociální zralost, pracovní výkonnost, postoj (vztah) k práci apod. Jako kontinua označujeme tedy *úhrnné pojmy sociálních jevy*, které jsou předmětem sociálních výzkumů. Je vždy zapotřebí v hypotéze výzkumu je zcela přesně vymezit.

Komplexní charakter každého kontinua předpokládá, že kontinuum se skládá z daleko konkrétnějších *komponent* či složek kontinua, označených také jako *orientace*, atributy, *faktory*, vlastnosti, aspekty nebo *dimenze* či rozměry. Komponenty či orientace kontinua jsou tedy opět sociální jevy, ale již mnohem jednoznačnější: jsou to aspekty úhrnného jevu. Komponenty kontinua zjišťuje výzkumník abstrakcí tak, aby jimi celé kontinuum pokryl, tj. zmapoval, vyčerpal. Tak například komponenty kontinua „pracovní výkonnost mládeže“ jsou rychlost práce, kvantum výrobků, pracovní rentabilita.

Komponenty kontinua „sociální zralost osobnosti“, které je komplexním výrazem všeho sociálního chování a postojů člověka, v nichž je obsažena jeho osobnost se svými vlohami, zkušenostmi a vlastnostmi, se svou fyzickou a psychickou stránkou, s intelektuálními, emocionálními, volními aspekty atd., jsou například:

a) *orientace sociálně ekonomická* (co člověk chce), projevující se převážně v sociálních potřebách a zájmech,

b) *orientace intelektuální* (čeho je člověk schopen), projevující se převážně ve schopnostech a nadání (talentu) člověka,

c) *orientace morální* (čím člověk je), projevující se převážně v temperamentu a morálním charakteru (morálním profilu) člověka.

Teorie měření sociálních jevů nazývá tyto komponenty či faktory dimenzemi neboli rozměry; je ovšem zřejmé, že pojem „dimenze“ či „rozměr“ zde má vý-

znam sociologický, nikoli prostorový. Protože rozčleněním a pokrytím kontinua komponentami vytváříme již jeho model (zpravidla statický), mluvíme o *n-dimenzionálním modelu* sociálního jevu (kontinua), obsahuje-li *n komponent* či *orientaci*. Dá se ovšem očekávat, že při výzkumu se budeme snažit vybrat ze všech možných komponent (vlastností, orientací, faktorů) jen ty, které jsou pro adekvátní vystižení (zmapování) kontinua *podstatné*, tj. *relevantní, závažné*; jen touto cestou budeme nakonec schopni zvládnout tak složitou a náročnou problematiku, jakou je sociální výzkum. Volíme-li jako výzkumnou techniku např. dotazník, pak vědecky správně sestaveným jedním dotazníkem měříme zpravidla jen jednu komponentu kontinua; na každou další komponentu sestavujeme buď nový dotazník nebo novou (samostatnou) kapitolu zvoleného dotazníku.

Dimenze jako složky (komponenty) komplexního sociálního jevu (kontinua), i když jsou již konkrétnější, mohou být měřeny opět jediné celým souborem ukazatelů, jimiž jsme o existenci každé z dimenzí informováni. Tyto ukazatele nazýváme *znaky* či *stimuly*, indikanty, fenotypy, manifest data apod. Každou komponentu tedy operacionalizujeme, rozkládáme operativně, tj. v intencích výzkumu na řadu výzkumných *znaků*, které při dotazníkové technice jsou zastoupeny vhodně formulovanými otázkami; zpravidla jeden znak je zastoupen jednou vybranou otázkou, v níž jsou všechny ostatní obsaženy nebo s ní velmi silně korelují. Rozhodnutí o tom, zda sledovaný znak patří ke zkoumané dimenzi, je zatím spíše povahy kvalitativní než kvantitativní a je ve značné míře subjektivní. Pro výzkum volíme vždy jen takové znaky (otázky), které jsou podle podmínek a možností výzkumu schopny vědeckého šetření a které jsou relevantní, tj. které podstatně přispívají k správnému sestavení *dotazníku jako měřící škály* pro sledovanou komponentu; ostatní se vyloučí. Každá dimenze (komponenta) má tedy nejen své znaky, ale i zcela určitý počet znaků; proto také někdy „dimenzi“ rozumíme „počet“ *n* znaků v příslušné komponentě, přičemž označení „*n-dimenzionální model*“ nabývá pak ještě obecnějšího charakteru. *Podstatné znaky*, jimiž je komponenta adekvátně popsána (zmapována), tvoří její tzv. *longitudinální škálu*. Sesta-

veni takové škály různými škálovacími postupy je dosti obtížné; je o nich pojednááno v literatuře [29].

Poněvadž znaky (otázky) jsou opět dílčí sociální jevy, jsou i odpovědi na ně sociální jevy, a to povahy buď *kvalitativní* (u znaků nominálních – vyjmenovávacích), nebo *kvantitativní* (u znaků ordinálních – pořadových a znaků kardinálních – měřitelných); nazýváme je *indikátory*.

Indikátory vystihují hodnotu znaku projevem buď verbálním nebo neverbálním chováním jedinců, které označujeme jako *respondenty*. Příslušným indikátorem je tedy každá odpověď na otázku nebo každý prvek pozorovaného chování; s indikátory neverbálního charakteru se setkáváme např. při zkoumání pracovního úsilí – výkon, prostoje, zlepšovací návrhy apod.

Výsledná *intenzita znaku*, tj. *intenzita jeho indikátorů*, je opět jev složitý, který v odpovědích respondentů není obsažen bezprostředně, ale dá se získat dalšími pochody při interpretaci empirického výzkumu, neboť kvantifikované indikátory každého znaku tvoří lineární kontinuum, na němž lze vytvořit tzv. *transverzální škálu* příslušného znaku. Pak zpravidla jako *intenzitu znaku definujeme aritmetický průměr jemu příslušných indikátorů*.

Počet indikátorů a jejich struktura je při konkrétním sociologickém výzkumu dána vlastností a druhem sledovaného znaku. U znaků ordinálních se užívá zpravidla indikátorů tří až pěstistupňových, buď jednoduchých (například ano – ne – částečně), nebo složených (odpovědi jsou dány vždy celou větou nebo souvětím); v sociálních výzkumech postupujeme vždy tak, abychom se vyvarovali nepřipustného gno-seologického zjednodušení (simplifikace). Ukazuje se však, že je-li počet znaků stanoven s dostatečnou a užitečnou přesností, pak i když jsou znaky složeny z odlišných indikátorů, vedou ke stejným závěrům; mluvíme o tzv. *zastupitelnosti znaků*.

Úsilí po zvýšení exaktnosti vědeckých poznatků vyvolává snahu *převádět kvality na kvantitativy*, nejčastěji v číselné podobě. To je myšlenkový proces, který nazýváme *kvantifikace*. Spočívá v přiřazení (podle určitého pravidla) odpovídajících čísel, bodů či *kvant* sociálním jevům, objektům či událostem. Hlavní smysl kvantifikace jako myšlenkové operace je v tom, že kondenzuje informace o společenských jevech

často z velkého počtu (i několika tisíc) jednotek, aby bylo možno s údaji v této soustředěné podobě operovat a využívat matematických postupů, jež dovolují hlubší analýzy. Podmínkou pro provádění kvantifikace je, že dovedeme rozhodnout o tom, v jakém smyslu můžeme šetřené objekty, sociální jevy, výpovědi či události považovat za *rovnocenné, stejnorodé* či *homogenní*, abychom je mohli soustředit do určitých kategorií (tříd) a počítat s nimi, tj. např. sečítat je a odečítat podle matematických pravidel. Protože předpokladem pro počítání je kvalitativní rovnost objektů, jevů, událostí, výpovědí, znaků, indikátorů, *nemůžeme bez splnění této podmínky kvantifikaci provádět*.

Postup při provádění kvantifikace je zpravidla tento:

a) Definujeme co nejpřesněji jev, který chceme zkoumat (např. stav vzdělanosti žáků určité třídy základní devítileté školy). Jev tvoří komplexní kontinuum.

b) Abstrahujeme a teoreticky definujeme jednotlivé vlastnosti vybraného jevu a vybereme ty, které jsou z hlediska výzkumu pro daný jev podstatné (např. úroveň znalostí v tzv. sloupových předmětech – češtině a matematice). Tím stanovíme komponenty kontinua.

c) Tu vlastnost, která je podle podmínek a možností výzkumu schopna vědeckého šetření, definujeme operativně, tj. v intencích výzkumu jako výzkumný znak (např. počet bodů získaných didaktickým testem), jehož hodnoty výzkumem zjištěné, tj. indikátory, uspořádáme do zvolených tříd (kategorií).

d) Takto vzniklé třídy či kategorie znaku, příslušející stavu školního vzdělání v jazyku mateřském a v matematice jako zkoumané proměnné veličině X , můžeme pak označovat číslicemi x_i , vystihujícími bodové hodnoty odpovědi neboli indikátory, jichž veličina X nabývá, a zjišťovat absolutní četnosti n_i nebo též absolutní frekvence f_i , přičemž $n_i = f_i$, popřípadě zjišťovat relativní četnosti

$$p_i = \frac{n_i}{n},$$

jimiž je každá třída obsazena.

Přitom n značí celkový počet odpovědí čili úhrnný počet vybraných respondentů

(rozsah výběru), jestliže každý respondent dává jednu odpověď, takže

$$n = \sum_i n_i$$

nebo též

$$n = \sum_i f_i.$$

Pak je zřejmé, že

$$\sum_i p_i = \frac{\sum_i n_i}{n} = 1.$$

Protože ve velkých výběrech se relativní četnosti

$$p_i = \frac{n_i}{n}$$

chovají stejně jako pravděpodobnosti

$$p_i = \frac{a_i}{m},$$

kde a_i je počet případů příznivých, m počet případů možných, hrají relativní četnosti úlohu pravděpodobností, pro něž je rovněž

$$\sum_i p_i = 1.$$

Někdy se rozhodujeme také pro procentové četnosti $P_i = 100 \cdot p_i$, takže

$$\sum_i P_i = 100 \cdot p_i = 100.$$

e) Při daném počtu n respondentů a k tříd vyjadřujeme jako intenzitu znaku, tj. jeho indikátorů x_i , jejich aritmetický průměr

$\bar{x}$ s rozptylem s^2 pro každou jednotlivou položenou otázku. Pracujeme-li s relativními četnostmi (pravděpodobnostmi) p_i , což přináší při numerickém vyčíslení značné zjednodušení (ale přesto se v naší sociologické praxi tento postup málo užívá), pak aritmetický průměr $\bar{x}$ a rozptyl s^2 je dán formulemi [8 : 13]

$$x = \sum_{i=1}^k p_i x_i \quad (1)$$

$$s^2 = \sum_{i=1}^k (x_i - \bar{x})^2 \cdot p_i.$$

Způsob výpočtu je patrný z následujícího příkladu:

Bylo testováno 70 žáků dvou paralelních tříd ZDS didaktickým testem z matematiky. Správná odpověď na každou z 9 otázek testu byla hodnocena jedním bodem, každý žák mohl tedy získat maximálně 9 bodů. Výsledky testu jsou obsaženy v dole uvedené tabulce.

Intenzita zkoumaného znaku u 70 testovaných žáků (tj. průměrný počet bodů získaných didaktickým testem z matematiky v obou paralelních třídách dohromady činí $\bar{x} = 4,529$ při standardní odchylce $s = 1,546$; je tedy při testovaném rozpětí 1 až 9 bodů určena s větší než 95% spolehlivostí.

Intenzity $\bar{x}$ týchž znaků, zjištěné na různých, vůči srovnávacímu kritériu homogenních souborech (např. v paralelních, stejně složených třídách škol), můžeme pak srovnávat a ze srovnání vyvozovat závěry. V tom je vlastní princip a zaměření každé kvantifikace.

Bodové odpovědi	Absolutní četnosti	Relativní četnosti (pravdě- podobnosti)	Výpočty			
			$p_i x_i$	$x_i - \bar{x}$	$(x_i - \bar{x})^2$	$(x_i - \bar{x})^2 \cdot p_i$
x_i	n_i	p_i				
1	1	0,014	0,014	-3,529	12,454	0,174
2	7	0,100	0,200	-2,529	6,396	0,640
3	9	0,129	0,387	-1,529	2,338	0,302
4	14	0,200	0,800	-0,529	0,280	0,056
5	25	0,357	1,785	0,471	0,222	0,079
6	8	0,114	0,684	1,471	2,164	0,247
7	3	0,043	0,301	2,471	6,106	0,263
8	2	0,029	0,232	3,471	12,048	0,349
9	1	0,014	0,126	4,471	19,990	0,280
Součty	$n = 70$	1,000	$\bar{x} = 4,529$	—	—	$s^2 = 2,390$

Pracujeme-li s relativními, např. procentovými četnostmi $P_i = 100 \cdot p_i$ a zůstaneme-li na pouhém poměrovém (procentuálním) srovnání zkoumaných znaků (bez výpočtu jejich intenzit x), můžeme se však dopustit značných chyb a tudíž nesprávného výkladu. zvláště pracujeme-li s výběrem respondentů o malém rozsahu (n je malé, například $n \leq 30$). Při výpočtu procent pro srovnání výsledků rozdělujeme totiž základní skupinu respondentů zpravidla do dvou navzájem se vylučujících podskupin (*třídění dichotomické*) a znaky měříme na nominální, vyjmenovávací stupnici. Zjistíme například, že ze 60 pacientů ($n = 60$) s určitou chorobou, kteří v pozorovaném měsíci prošli ordinací, je 24 žen ($n_i = 24$), tedy

$$P_i = 100 \cdot p_i = 100 \cdot \frac{n_i}{n} = 100 \cdot \frac{24}{60} = 40\%.$$

Avšak to vůbec neznamená, že na dané chorobě se v celé dané populaci ženy podílejí 40 %! Takový výklad je nesprávný. Správný je jen pro onen jediný provedený výběr, z něhož můžeme ovšem neznámé procento žen v celém základním souboru (populaci) odhadnout, ale to zase jen s určitou – a někdy dokonce dost malou – pravděpodobností [17 : 44].

Stejných nesprávností se dopustíme při poměrovém srovnávání znaků, které byly měřeny na škále ordinální nebo na škále intervalové, neznáme-li a nebereme tudíž v úvahu absolutní nulový bod příslušné škály. Například výpověď, že „při 30 °C je dvakrát tepleji než při 15 °C“, je zcela nesmyslná, neboť vezmeme-li v úvahu absolutní nulu teploty (tj. –273 °C), téhož objektivního teplotního stavu dosáhneme při poměru teplot 303 °C k 288 °C, přičemž však poměr $303 : 288 \neq 2$. Právě tak je zcela nesprávné tvrzení, že postoj k závodu je v určité brigádě jen z poloviny tak dobrý než v jiné brigádě, jestliže v ní odpovídělo jen 35 % dělníků kladně na příslušnou otázku, zatímco v jiné kladně odpovídělo 70 %. Obdobně nelze například usuzovat, že osoba s $IQ = 70$ (debilní) má poloviční inteligenci než osoba s $IQ = 140$ (genius). Je proto zatím velkým nedostatkem, že o *absolutním škálování* spojeném s existencí a znalostí

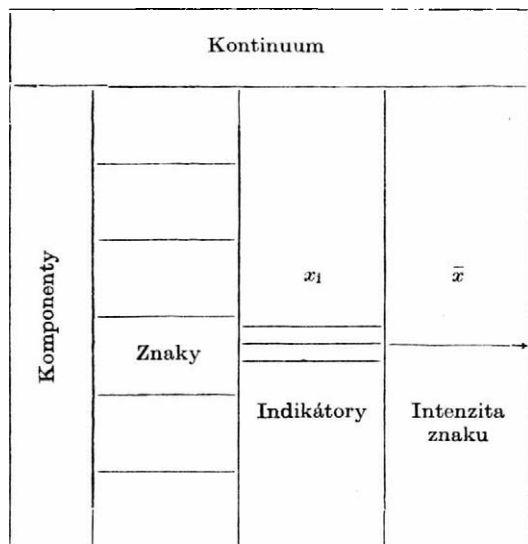
absolutní nuly nemůžeme v sociálních vědách blíže pojednat, protože zde absolutní nulu zatím neznáme. Podstatný je však poznatek, že pro přesnost kvalitativních úsudků je rozhodující struktura příslušné longitudinální i transverzální škály. Správně provedená kvantifikace společenských jevů je totiž základním a nutným předpokladem pro užití statistické metody ve společenských vědách.

Transverzální škála bodových odpovědí, které jsme užili k výpočtu intenzity $\bar{x}$ uvažovaného znaku při testování 70 žáků, je škálou intervalovou o 9 kardinálních indikátorech, které jsou s dostatečnou přesností měřitelné. Pracujeme-li však se škálou pořadovou, pak počet ordinálních indikátorů, vyjadřovaných při sociologických výzkumech zpravidla slovy, nemůže být tak veliký. Zpravidla lze ještě užít pořadové škály pětistupňové (bezvýhradně ne; více ne, než ano; ani ne, ani ano; více ano než ne; bezvýhradně ano); při více-stupňových transverzálních škálách tohoto druhu lze s těžší předpokládat, že respondent dovede dosti výrazně odlišit rozdílnost intenzit sousedních stupňů škály. Zvláště pak pracujeme-li s mládeží, ukazuje zkušenost, že nemají-li zůstat některé indikátory neobsazené (nebo nemají-li být obsazené s nedostatečnou, a tedy pro statistické zpracování nevyhovující četností), je třeba zvolit transverzální škálu zkoumaného znaku toliko o třech ordinálních indikátorech (ano; částečně; ne). I tak je třeba předpokládat, že existuje jakási „míra“ zkoumaného jevu, tj. náhodná (Kapteynovská) veličina X , která nabývá jakýchsi hodnot x'_i (s normálním rozložením), jež nedovedeme sice pozorovat přímo, ale pozorujeme (a zatím opět ne dosti přesně) jejich „obrazy“ x_i , které jsme nazvali „indikátory“. Co je však v empirii tak přesné, jak přesné jsou „nástroje pozorování“, jsou pravděpodobnosti p_i výskytu jednotlivých indikátorů. Pomocí těchto existujících veličin p_i ($i = 1, 2, 3$) dá se sestavit transverzální intervalová škála hodnot x_i ($i = 1, 2, 3$), které jsou tvaru [9]

$$\begin{aligned} x_1 &= - \sqrt{\frac{p_3}{p_1(p_1 + p_3)}} \\ x_2 &= 0 \\ x_3 &= + \sqrt{\frac{p_1}{p_3(p_1 + p_3)}} \end{aligned} \quad (2)$$

Pomocí škálových hodnot x_1, x_2, x_3 , které nyní mají charakter škály intervalové, můžeme pak exaktně vypočítávat průměry a rozptyly podle formule (1). Škálové hodnoty x_1, x_3 se pro různé známé kombinace pravděpodobností p_1, p_3 dají tabelovat [9], což značně výpočty zjednodušuje.

Máme-li nyní graficky vyjádřit strukturu metodicky uspořádaných postupů při analýze zkoumaného sociálního jevu, můžeme tak učinit tímto schématem:

Závěry, které vyslovujeme na základě údajů získaných příslušnými technikami sociologického výzkumu z výběrového souboru, zobecňujeme pak indukci na základní soubor. Jestliže všichni jedinci pevně vymezeného základního souboru mají stejnou pravděpodobnost výběru, je možno určit meze spolehlivosti výběru i odhad chyb charakteristik získaných z výběrového souboru vůči charakteristikám souboru základního. Tímto postupem interpretujeme dosti spolehlivě zkoumané jevy, sociální vztahy, případně zákonitosti platné v šetřené populaci.

Je však třeba, abychom si vždy byli vědomi, že zvláště při interpretaci znaků kvalitativního charakteru není vůbec možné interpretaci uzavřít bez diskuse o obsahových, metodických a především též gnosologických problémech zkoumaného společenského jevu.

5. Nové pohledy na sociologické výzkumy mládeže

Ve všech oblastech společenského života musíme při řízení dalšího vývoje společ-

nosti v současných podmínkách socialistické výstavby uplatnit nové metody a dosud nezvyklé pohledy, máme-li vyhovět požadavkům vědeckého řízení společenských procesů [25 : 11]. To se týká v určité míře i věd společenských, zvláště těch, které se zabývají člověkem, rozvíjením jeho individuálních zvláštností v prostoru společenského působení a v prostředí, ve kterém žije, pracuje a tráví volný čas. Mezi ně, máme-li na mysli práci s dětmi a mládeží, patří také *pedagogika*, která rovněž musí rozpracovat metodologické postupy svých výzkumů, má-li hluboce porozumět otázkám školní zralosti a školní adaptace.

Vědecký, tj. *genetický přístup* k řešení otázek výchovy člověka, klade důraz na vzájemný vztah jedince a prostředí, v němž se *jedinec* uplatňuje snahou po udržování *rovnováhy s prostředím*. Člověk se rodí se souborem vnitřních, na sobě závislých dědičných faktorů (dispozic), který nazýváme *genotypem*. Působením výchovy a prostředí na genotyp se vytváří v jedinci souhrn zevních znaků a vlastností, který je výslednicí vzájemného střetávání protichůdných sil životních podmínek a nazývá se *fenotyp*. Dědičný je tedy vnitřní stav, genotyp, který má schopnost reagovat určitým způsobem na všechny životní podmínky a pod vlivem těchto podmínek vytvořit soubor zevních znaků, fenotyp. *Dědičnost a prostředí* jsou tedy neoddělitelné podmínky pro vznik každé zevní vlastnosti organismu, takže každá zevní vlastnost je dědičná a získaná zároveň. Prostor není činitelem, který by jen dědičné dispozice (vlohy) probouzel, ale je zároveň činitelem aktivním, utvářejícím. Rozvíjení schopností a vlastností člověka se děje spolupůsobením vnějších i vnitřních činitelů, takže působení výchovy, která je jedním z nejdůležitějších vnějších činitelů, se nepromítá do vědomí dítěte mechanicky (bezprostředně), nýbrž se přetváří (modifikuje) vnitřními podmínkami dítěte, jeho aktivním postojem k výchovným podnětům z vnějšku [3 : 34].

Člověk jako jedinečná, neopakovatelná individualita je vždy nositelem vlastností osobních (*endogenních*) i společenských (*exogenních*). Ve vědě není však dosud přesněji stanoveno, která složka vzájemně se propustujících i doplňujících vlivů (genotyp, fenotyp) v raném věku či v pozdějším věkovém období převažuje. Největší

současný francouzský genetický psycholog Jean Piaget uvádí, že kontakty se společenským prostředím jsou velmi různé povahy v závislosti na vývoji úrovni jedince a v důsledku toho také individuální duševní struktura je ovlivňována neméně odlišným způsobem. Dítě v kojeneckém věku je středem pozornosti lidí, tj. mnoha vztahů, které sice ohlašují znaky, hodnoty a pravidla *příštího* (pozdějšího) *sociálního života*, ale v tomto věku dítě nemá s lidmi ještě žádný myšlenkový styk, protože na této úrovni neumí myslet. Proto okolní společenský život ještě pronikavě nemění jeho rozumové struktury. Také ve věkovém období od vzniku řeči asi do 7–8 let není inteligence dítěte ještě předmětem socializace, která by mohla hluboce změnit její mechanismus. Dítě do věku 7–8 let kolísá mezi zkreslujícím egocentrismem a pasivním přejímáním vnějších intelektuálních nátlaků. Struktury rodičů se myšlení až do věku 7–8 let ještě vylučují aktivní vytváření vnějších společenských vztahů spolupráce (tj. interakci mezi vyvíjejícím se jedincem a jeho okolím), které by jinně mohly vést ke genezi logiky. K ní tedy dochází spolu se socializací ve věku pozdějším [24 : 134, 137].

Naproti tomu předseda francouzské skupiny „nové výchovy“ a předseda Mezinárodní asociace experimentální pedagogiky, profesor filosofické fakulty university v Caen, Gaston Mialaret uvádí, že je sice nemožné provést ostrý předěl mezi dědičností a prostředím a že dialektické souvislosti mezi oběma činiteli jsou četné, ale že „*počáteční působení prostředí se tlumí a slabne*, avšak nemizí, aby uvolnilo dostatečný prostor psychickým možnostem, daným mozkovou strukturou jedince“, a že schematicky „*kolem 13–14 let vliv prostředí, uskutečňující se z velké části prostřednictvím řeči, která doznala velkému rozvoje u dětí v příznivějších psychických podmínkách, ustupuje rozvoji logických struktur myšlení dospělého*“ [22 : 149] (všude podtrhl F. K.).

Bude proto nyní zapotřebí, aby nejen představitelé pedagogiky, ale zvláště vědeckí pracovníci z oboru psychologie a sociologie, jakož i biologie a medicíny, podali komplexní, integrovaný obraz všestranného vývoje mladého člověka, pokud jde o jeho faktory rozumové, citové, společenské, motorické, zdravotní a dali se při komplexním

zkoumání *ontogeneze lidské osobnosti* na cestu poznání vzájemně se prostupujících a doplňujících vztahů všech těchto faktorů.

Tyto nové, na sociologickém přístupu vybudované pohledy na osobnost člověka a na výchovu jako společenský jev mě vedly k tomu, abych se vědecky zajímal o integrální aspekty zkoumání *sociálního a mentálního zrání* mladého člověka [11], [12], [13].

Metoda, již jsem použil spočívá v dialektickém sepětí vlastností zkoumaného jedince s vlastnostmi jeho sociální skupiny. Vychází z požadavku srovnatelnosti a přiměřenosti stupně sociální zralosti jednotlivce v týchž indikátorech vzhledem ke zralosti celé sociální skupiny, k níž testovaný jedinec náleží. Přitom standardizace se získává jako průměrná (normální) zralostní aktivita zkoumané sociální skupiny, složená ze zralostních aktivit jejích jednotlivých členů. Avšak i tyto aktivity jsou ovlivněny a do značné míry determinovány jednak celým společenským systémem, především jeho kulturou a stratifikací, jednak společensko-ekonomickými a politickými vztahy ve zkoumané sociální skupině. Proto možnost testovat sociální či mentální zralost jedince metodou komparace se sociální skupinou se zdá být oprávněná.

Značný význam pro poznávání lidské osobnosti bude mít výzkum *životních a duchovních hodnot*, které jsou, pokud jde o celý komplex *hodnotových orientací*, vždy poměrně stabilní a po přiměřeně dlouhou dobu se nemění, takže opakovaně získaná data budou s původními srovnatelná. Přitom právě *existence ustálených hodnotových orientací charakterizuje zralost člověka*, jak ve své podnětné studii o výzkumu hodnotových orientací osobnosti ve vztahu k práci uvádějí sovětsí sociologové A. G. Zdravomyslov a V. A. Jadov [30 : 178].

Vycházíme-li nejen z přesvědčení, že problém mládeže nelze zkoumat vně existující společnosti, ale že i v ní samé jakékoli poznávání objektivní skutečnosti je ztotožněno s jejím začleněním do soustavy vzájemných podstatných vztahů, skrze něž se teprve stane poznatelná, přimlouváme se zároveň za vytvoření *otevřeného dynamického modelu mladých generací*, který by počítal s mládeží jako s aktivním subjektem společenského dění, který by v sou-

ladu s dosaženým stupněm její sociální a mentální zralosti stále kvantitativně a kvalitativně rozmnožoval participaci mladých lidí na socialistickém rozvoji pronikavých společenských změn, na socialistickém utváření našich hospodářských poměrů i na rozvíjení socialistické kultury všeho našeho života. Pokusíme se vědecky přispět k prozkoumání principů a předpokladů k utvoření takového modelu, neboť jedno je pro nás nad jiné jasné: aktivity mládeže jsou odvislé především od toho, jaké je společenské klima, v němž mládež žije.

Literatura

- [1] Boudon R. a Lazarsfeld P.: *Le vocabulaire des sciences sociales. Concepts et indices*. Mouton & Co, Paris 1965
- [2] *Slovník sociálních věd. Pojmy a značky*. Studijní texty Vojenské akademie A. Zápotockého, Brno 1968, překlad L. Jilková a M. Gregor
- [3] Dostál A. M.: *Pedagogické problémy současné doby*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967
- [4] Fischer A.: *Pädagogische Soziologie*. Handwörterbuch der Soziologie (vydavatel A. Vierkandt), Stuttgart 1931
- [5] Galla K.: *Úvod do sociologie výchovy. Její vznik, vývoj a problematika*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967
- [6] Jaglom A. M. — Jaglom I. M.: *Pravděpodobnost a informace*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1964
- [7] *Jugend in der modernen Gesellschaft*. Verlag L. v. Friedeburg, Kiepenheuer & Witsch, Köln—Berlin 1967, 4. vydání
- [8] Josífků M.: *Některé problémy škálování v sociálních vědách*. Sborník vědeckých prací Ústavu sociálního výzkumu mládeže a výchovného poradenství, roč. I, Universita Karlova, Praha 1969
- [9] Josífků M.: *Statistická standardizační technika pro kvalitativní znaky ordinálního typu a její aplikace*. Sborník vědeckých prací Ústavu sociálního výzkumu mládeže a výchovného poradenství, roč. III, Universita Karlova, Praha 1971
- [10] Kahuda F.: *Pedagogika a její problémy ve vztahu k sociologii*. Pedagogika, roč. XVII, 1967
- [11] Kahuda F.: *Kvociet sociální zralosti v sociální ontogenezi člověka (Příspěvek k sociologii osobnosti)*. Sborník vědeckých prací Ústavu sociálního výzkumu mládeže a výchovného poradenství, roč. I, Universita Karlova, Praha 1969
- [12] Kahuda F.: *Meze kvantitativní metody a kategorie poznání (Model mentálního zrání člověka)*. Sociologický časopis, č. 5:1970
- [13] Kahuda F.: *Prolegomena k metodám*

diagnostické analýzy lidské osobnosti. Sociologický časopis, č. 6:1970

- [14] Kapr J., Petrusek M., Šafář Z.: *Odpovědnost sociologů*. Sociologický časopis, č. 5:1970
- [15] Kubičková M.: *Mnohostranný přístup k otázkám mládeže*. V: *Poradenství problém aktuální*. Účelový sborník, Ministerstvo pro mládež a tělesnou výchovu ČSR, Praha 1970
- [16] Lenin V. I.: *Spisy 32*, Praha 1955
- [17] Malý V.: *Statistická analýza kvalitativních dat*. Acta Universitatis Carolinae. Medica, č. 1, 1962
- [18] Marx K.: *Ke kritice politické ekonomie*. Praha 1953
- [19] Marx K.: *Kapitál I*. Nakl. politické literatury, Praha 1954
- [20] Marx K. — Engels B.: *Spisy 3*. Nakl. politické literatury, Praha 1958
- [21] Matejko A.: *Praca i Koleżeństwo*. Warszawa 1963; viz od téhož autora *Nástin sociologie práce*, Praha 1967, s. 71
- [22] Mialaret G.: *Úvod do pedagogiky*. Krajský pedagogický ústav, Praha 1970
- [23] Mužík J.: *Subjekt a objekt*. Nakl. politické literatury, Praha 1964
- [24] Piaget J.: *Psychologie inteligence*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1966
- [25] Richta R. a kol.: *Civilizace na rozcestí. Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Nakladatelství Svoboda, Praha 1967
- [26] *Sociologie v SSSR*. Sborník statí. Nakladatelství Svoboda, Praha 1967
- [27] Schein Edgar H.: *Psychologie organizace*. Nakl. Orbis, Praha 1969
- [28] Szczepański J.: *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*. Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa 1967
- [29] *Vybrané techniky sociologického výzkumu*. Pergler P. a kolektiv. Nakladatelství Svoboda, Praha 1969
- [30] Zdravomyslov A. G. — Jadov V. A.: *Vztah k práci a hodnotové orientace osobnosti*. Sociologie v SSSR, Nakl. Svoboda, Praha 1967
- [31] Znaniecki Fl.: *Socjologia wychowania*, I. a II., Warszawa 1927 a 1929

Резюме

Кагуда Ф.: Методологические вопросы социологических исследований молодежи

В введении статьи автор обращает внимание на то, что в методологический прием в социологическом исследовании имеет свой марксистско-философский аспект. Поэтому он определяет постулат единства теории и метода, чтобы дать в согласии с этим марксистское определение социологического исследования: это такой систематический и программный подход к исследованию современных общественных явлений (современной общественной действительности), применяющий в пределах принятой (специфической) социологической теории адекватные социологические методы исследования и интерпретации (объяснения).

Работа разделена в 5 глав, в которых автор занимается методом объяснения в социологии, вопросами глобализирующего и дифференцирующего подхода и субъектно-объектных точек зрения в социологических исследованиях молодежи, понятиями в социологических исследованиях, с которыми он связывает объяснение правдоподобных приемов по отношению к вопросам квантификации социальных явлений: в заключительной части работы он намечает некоторые новые аспекты социологических исследований молодежи.

Анализируя вопросы, связанные с интерпретацией явлений (объяснением) в социологическом исследовании, автор исходит из постулатов диалектической логики, как они были высказаны классиками марксизма-ленинизма Марксом, Энгельсом и Лениным и как они применяются в естественных и общественных науках, конечно всегда с учетом специфических проблем и аспектов. Он приходит к выводу, что интерпретация (объяснение) социального явления в пределах принятой структуры социологической теории общества обозначает вскрытие всей совокупности его существующих свойств и отношений в их количественных (по содержанию) и качественных (по структуре) изменениях во времени.

В этом отношении и диалектически понятый структурный анализ, как его применил напр. К. Маркс в своем *Капитале*, и функциональный анализ человеческого поведения, как реакции лиц на внешние импульсы, имеют свое место в современной марксистской социологии, если они не применяются одностронне, но если они соединяются в правильных связях.

Также надо при исследовании общественного процесса всегда правильно различать, что представляет собою субъект и что объект, сопоставлять и оценивать взаимоотношение субъекта и объекта, возможности и силы субъекта по отношению к изменениям объекта. Таким образом марксизм дает возможность осуществлять исследования общественных отношений и процессов в единой, объективно-субъективной, а. э. структурно определенной форме. Для исследования субъективного общественного сознания, т. е. взглядов, позиций, эмоций человека и т. д., предлагает такие техники, как беседы, анкеты и опросы, между тем как для исследования объективных предпосылок деятельности человека (исследование способностей) и деятельности человека самой применяет количественные и качественные техники прямого наблюдения, тесты и историческо-сравнительные методы. Лишь на основе правильного соединения методов и техник обоих родов возможно лучше всего понять поступки и поведение лиц и человеческих групп (напр. молодежи) в их закономерном и во времени происходящем процессе. На основе в работе подробно анализированных марксистских и методологических приемов для познания объективной действительности автор предлагает в заключительной части статьи создание открытой, динамической модели молодых поколений, рассматривающей молодежь как активный субъект социалистического общественного процесса.

Summary

Kahuda F.: Methodological Problems of Sociological Research of Youth

In the introduction, the author calls the reader's attention to the fact that even the methodological approach in sociological research has its Marxist-philosophical aspect. For this reason he defines the postulate of the unity of theory and method in order to present — in harmony with this postulate — the Marxist definition of sociological research: it is such a systematic and program approach to investigating contemporary social phenomena (of the present social reality) which, within the framework of the accepted (specific) sociological theory, applies adequate sociological methods of investigation and interpretation (explanation).

The study is divided into five chapters in which the author deals with the method of explanation in sociology, with problems of the globalizing and the differentiating approach and of subjectively objective viewpoints in sociological youth research, and with conceptualization in sociological research connected with the explication of probability approaches to the problems of the quantification of social phenomena. In concluding the paper, he mentions some new views on sociological youth research.

In analysing the problems connected with the interpretation of phenomena (explication) in sociological research, the author proceeds from the postulates of dialectical logics, as they were expressed by the classics of Marxism-Leninism, Marx, Engels and Lenin, and as they assert themselves in natural as well as social sciences — of course, always with their specific problems and aspects. He arrives at the conclusion that to interpret (to explain) a social phenomenon within the scope of the accepted structure of the sociological theory of society means to reveal the whole set of its substantial qualities and relations in both their content (quantitative) and structural (qualitative) time changes. In this sense, also the dialectically conceived structural analysis — as it was applied e. g. by Karl Marx in his *Capital* — as well as the functional analysis of human behaviour as the reactions of people to external impulses, have their place in contemporary Marxist sociology — unless, of course, they are applied one-sidedly, but if they are connected in the right contexts.

In the same way it is always necessary to distinguish what is the subject and what is the object, to weigh and evaluate the mutual relations between the subject and the object, the possibilities and the forces available to the subject for changing the object. Marxism thus enables us to investigate social relations and processes in a uniform, objectively-subjective, i. e. in a structurally given form. For the research into subjective social consciousness — i. e. human views, attitudes, emotions, etc. — it reserves such techniques as interviews (*enquêtes*) and questionnaires.

whereas for the research into objective pre-conditions of human activity (ability research) and into human activity itself it applies both quantitative and qualitative techniques of direct observation, projection techniques (tests) and the historical-comparative method. It is only by an adequate combination of methods and techniques of both kinds that an optimum understanding of the activities and behaviour of people and of human

groups (e. g. youth) in its lawful time course may be reached.

On the basis of Marxist methodological approaches to the cognition of objective reality, analysed in detail in the present paper, the author recommends, in concluding, to work out an open dynamic model of young generations — a model reckoning with youth as an active subject of socialist social practice.